

Бут-Гусаім, С. Ф. Анамастыкон навукова-папулярнага зборніка Вітаўта Чаропкі “Імя ў летапісе” / С. Ф. Бут-Гусаім // Искусство слова в диалоге культур: проблемы рецепции [Электронный ресурс] : электрон. сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф., Брест, 10 марта 2022 г. / Брест. гос. ун-т им. А. С. Пушкина ; редкол.: Л. В. Скибицкая (отв. ред.) [и др.]. – Брест : БрГУ, 2022. С. 35–39. – Режим доступа: <https://lib.brsu.by/node/1951>. – дата доступа: 10.11.2022.

УДК 808.26 – 541.2

С.Ф. Бут-Гусаім

Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

АНАМАСТЫКОН НАВУКОВА-ПАПУЛЯРНАГА ЗБОРНІКА ВІТАЎТА ЧАРОПКІ “ІМЯ Ў ЛЕТАПІСЕ”

Ключавыя словы: онім, паэтонім, антрапонім, асабовае імя, патронім, мянушка, тапонім, археонім, гістарыёнім,

Анотацыя. У артыкуле разглядаюцца ўжытыя ў навукова-папулярнай кнізе Вітаўта Чаропкі онімы, якія з’яўляюцца носьбітамі каштоўных звестак аб матэрыяльнай і духоўнай культуры Беларусі. Разгледжана характэрная для старажытнай свядомасці крэатыўная сутнасць іменавання, згодна з якой імя прадвызначае істотныя рысы і лёс індывіда, што пацвярджае аналіз этымалагічнага значэння імёнаў і суаднясенне яго з лёсамі вядомых гістарычных асоб. Ахарактарызавана культурна-гістарычная інфармацыя «фонавых» онімаў. Праведзена класіфікацыя ўстарэлых паэтонімаў паводле іх суадносінаў з кампанентамі сучаснага іменаслову. Выдзелены і ахарактарызаваны археонімы і гістрыёнімы. Асаблівая ўвага надаецца асэнсаванню ролі кантэксту ў раскрыцці сэнсавых і эмацыйна-экспрэсіўных магчымасцяў паэтонімаў. Вызначаны асноўныя заканамернасці ў выбары і ўжыванні анамастычных сродкаў у навукова-папулярнай літаратуры.

Іспанскі пісьменнік эпохі Адраджэння Мігель дэ Сервантэс пісаў: “Гісторыя – скарбніца нашых дзеянняў, сведка мінулага, прыклад і павучанне для сучаснага, перасцярога для будучага” [1, с. 146]. Крыніцай ведаў пра гісторыю Айчыны могуць стаць адрасаваныя шырокаму колу чытачоў навукова-папулярныя творы. Чытач кнігі Вітаўта Чаропкі “Імя ў летапісе” даведваецца пра барацьбу Полацкага княства за незалежнасць, пра ўтварэнне Вялікага Княства Літоўскага, пра войны беларуска-літоўскай дзяржавы з Тэўтонскім ордэнам, Залатой Ардой, Маскоўскім княствам, Польшчаю. Аўтар прыводзіць шэраг малавядомых гістарычных фактаў, якія абвяргаюць звыклыя версіі. Пісьменнік імкнецца намаляваць партрэты герояў мінулых стагоддзяў як жывых людзей, акрэсліць іх характары, псіхалагічнае аблічча, паводзіны ў сітуацыях няпростага

маральнага выбару: “Іншы раз, калі гартаеш кнігі па гісторыі Беларусі, так хочацца за фактамі і датамі гістарычных падзей убачыць людзей, пра якіх у летапісах, або дакументах, або манаграфіях напісана толькі некалькі радкоў, даведацца пра тое, як яны жылі, чаму радаваліся і аб чым сумавалі, прачытаць хоць адно моўленае імі слоўца, паглядзець на іх партрэты, каб наблізіць да сябе той далёкі час і стаць сведкам усяму, што некалі адбывалася.<...> Гісторыя – гэта не толькі даты падзей і ясныя, на падставе сведчанняў сучаснікаў факты, а маральныя ўрокі, што засцерагаюць нас ад паўтарэння памылак” [2, с. 7]. Захоплена, грунтоўна і эмацыянальна расказваючы чытачу пра даўнія часы, пра слаўных продкаў, пісьменнік раскрывае нацыянальна-культурную інфармацыю паэтонімікону.

Ядро аномастычнай прасторы кнігі – антрапонімы. У язычніцкім кампаненце аномастыкону зборніка адлюстравана вера старажытнага чалавека ў крэатыўную сутнасць называння, у паяднёнасць чалавека з іменем, сэнс якога **прадвызначае** лёс носьбіта. У кнізе прадстаўлена версія паходжання імені слаўтага князя, напр.: “Сімвалічнае значэнне імя Рагвалод магло ўказваць на тое, што яго носьбіт з’яўляўся «**валадаром рогу**». У паганстве **рог** быў сімвалам зямной урадлівасці, багацця (нагадаем пазнейшае пераасэнсаванне рога ў беларускай казцы «**3 рога ўсяго многа**»). Калі ўлічыць гэта, дык імя **Рагвалод** можна растлумачыць як валадар багацця, багаты і шчодры чалавек. Ну, а ўладар Полацкай зямлі, вядома, не быў жабраком” [2, с.11–12]. У зборніку адлюстраваны даўні звычай **суіменавання**, калі члены адной сям’і насілі роднасныя імёны: “Славянскім з’яўляецца і імя **Рагнеды**. Тут назіраем старажытны славянскі звычай (дарэчы, пашыраны і ў старажытнай Германіі) даваць дзецям імя, у якім гучала б для азначэння сваяцтва частка імя бацькоў. Так што імя князёўны вытворчае ад імя **Рагвалода**” [2, с.11–12]. У язычніцкіх онімах нярэдка адлюстроўвалася паяднёнасць носьбітаў найменняў з татэмным продкам, назва якога становілася іменем. Да паэтонімаў такога тыпу адносіцца празванне героя быліны, а, паводле В. Чарошкі, рэальнай гістарычнай асобы **Салавей**: “Паводле быліны аб Іллі Мурашчу, у часы Уладзіміра на Чарнігаўскую зямлю «наехала» літва. І легендарны **Салавей**-разбойнік мог быць рэальнай асобай – правадыром ліцьвіна-крыўскага паўстання супраць заваёўнікаў. Лес, дзе засеў **Салавей**, названы **Крывым**, так звычайна называлі мясцовасці, звязаныя з крывічамі, напрыклад, **Крывы горад**, **Крывая гара**” [2, с. 20].

У старажытным грамадстве імя было носьбітам канатацыі сацыяльнасці. Так, **імёны-кампазіты** з кампанентамі **слаў**, **мір**, **валад**, накрэсліваючы слаўны лёс валадара, ваяра, паказвалі на прыналежнасць носьбіта да княскага саслоўя. Прыгадаем складаныя імёны прадстаўнікоў

дынастыі полацкіх князёў, нашчадкаў Рагнеды: “Чатырох сыноў нарадзіла Рагнеда свайму мужу: **Ізяслава**, будучага вялікага полацкага князя, **Яраслава**, будучага вялікага князя кіеўскага, **Мсціслава**, будучага цьмутараканскага князя, пераможцу Хазарскага каганату, **Усевалада**, будучага заснавальніка Уладзіміра-Валынскага. Дала жыццё яна і дзвюм дачкам: **Прадславе** (яе напаткаў матчын лёс: да яе сватаўся польскі князь Баляслаў, якому адмовілі; калі ж ён захапіў Кіеў, дык забраў князёўну ў палон) і **Дабранезе**, будучай жонцы польскага князя Казіміра, маці польскіх князёў Баляслава Храбрага і Уладзіслава” [2, с.18–19].

Рэпрэзэнтантамі канантацыі сацыяльнасці ў Сярэднявеччы былі **патронімы**, утвораныя ад імені ці мянушкі бацькі або продкаў па бацькаўскай лініі. Імёны па бацьку ў старажытным грамадстве выконвалі юрыдычную функцыю, абазначаючы спадчыннікаў уладарных асобаў. Формулы наймення ‘імя + патронім’ ужываюцца на старонках кнігі: “З усяго сказанага вынікае, што Міндоўг нарадзіўся і жыў на землях сучаснай Беларусі. Паміж Наваградкам і Пінскам знаходзілася ягоная «краіна». Верагодна, быў ён нашчадкам полацкага князя **Расціслава Рагвалодавіча**, сыноў якога Давіла і Маўколда віленцы ўзялі сабе за князёў” [2, с. 99]. З дапамогай патроніма ў форме множнага ліку ўстанаўліваліся родавыя сувязі паміж бацькам, сынамі і братамі – прадстаўнікамі княскіх родаў: “Спрадвечнай княжацкай дынастыяй, якая спадчынна кірвала Полацкам, былі **Рагвалодавічы**. Шэраг абставін (своеасабліваць імён гэтай дынастыі, амаль пастаянная ізаляванасць полацкай палітыкі ад палітычнага жыцця **Рурыкавічаў**, родавая нянавіць і стагадовая барацьба паміж нашчадкамі Рагвалода і «ўнукамі Яраслава» ў 1021–1129 гадах) дазваляе думаць, што «ўнукі Рагвалода» не належалі да **Рурыкавічаў**” [2, с. 20].

З X стагоддзя пад уплывам царквы на славянскіх землях сталі распаўсюджвацца прадугледжаныя царкоўным календаром хрысціянскія імёны, якія складаным чынам узаемадзейнічалі з язычніцкімі. Вітаўт Чаропка прыводзіць цікавыя назіранні пра вынікі ўзаемаўплыву ў славянскіх княствах, што з цягам часу ўвайшлі ў Вялікае Княства Літоўскае, язычніцкіх славянскіх і царкоўных імёнаў з балцкімі: “Ужо ў XII–XIII стагоддзях старажытная Літва ў значнай частцы была каланізавана крывічамі і дрыгавічамі, а балты, што жылі тут, асіміляваліся <...>. Часта славянскія імёны прыстасоўваліся балтамі да сваёй моўнай сістэмы. Менавіта тады і быў прыўнесены той літоўскі элемент, які прыдаваў славянскаму або царкоўнаму імю літоўскае гучанне. Напрыклад: Вітаўт (Віт), Альгерд (Аляксандар), Кейстут (Канстанцін), Любарт (Люб), Сенгайла (Семка), Карыгайла (Коргуй, Егор), Свідрыгайла (Сідрык), Скіргайла (Серга), Карыят (Кірыяй), Пацірг (Патрыкій), Вікант

(Вікенцій), Таўцівіл (Феафіл), Карыбут-Корбут (Кора, Егор), Нарбут (Наруша), Гедзімін (Едзімей), Мінгайла (Міхайла), Пунігайла (Пунька), Яўнуцій (Іван), Гердзень (Андрэнь), Нарымунт (Наруша), Даўмонт (Домант). Імя **Міндоўг**, паводле меркавання філолага В. Юргевіча, таксама славянскае, атрыманае ад памяншальна-ласкальнага **Менця (Дземянцей)**” [2, с. 99].

Акрамя асабовых імёнаў славутыя славянскія князі мелі празванні-мянушкі. Найменне кіеўскага князя Уладзіміра **Чырвонае Сонейка** паказвала, што валадар з’яўляецца нашчадкам бога сонца і таму мае права на вярхоўную ўладу ў княстве. У кантэксте кнігі раскрываецца матывацыя мянушкі знакамітага Усяслава **Чарадзея**: “Сучаснікі ў жаданні хоць неак растлумачыць незвычайны лёс гэтага чалавека, таямнічасць і легендарнасць яго асобы, ягоную бурліваю дзейнасць, бліскучыя перамогі, далучылі Усяслава Брачыславіча да **чарадзеяў, волхваў**. Нават у летапісе пра Усяслава нараджэнне запісана, што паявіўся на свет ён ад **«волховання»**. Верылі, што можа князь абвярнуцца ў ваўка, тура, сокала, нібыта герой быліннага эпасу волат Вольга. Лічылі, што меў ён вешчую душу. Ужо пры жыцці пра яго подзвігі складалі быліны і паданні. Яскравая і каларытная постаць Усяслава натхняла і невядомага аўтара **«Слова пра паход Ігаравы»**” [2, с. 43]. Разумнае валадаранне і ўзважаныя ўчынкі князя Яраслава – абгрунтаванне сэнсавай нагрукі яго празвання: “За тое і назвалі Яраслава **Мудрым**, што і сапраўды быў ён мудры – ведаў, што мір куды карыснейшы за вайну” [2, с. 47].

Каларыт даўніны ствараюць устарэлыя **“фонавыя” онімы**, найперш – тапонімы. **Фанетычныя археонімы** адрозніваюцца ад сучасных найменняў асаблівасцямі гучання (**Менск** – сучасн. **Мінск**, **Ворша** – сучасн. **Орша**). **Семантычны археонім Літва** адрозніваецца ад сучаснага тапоніма семантыкай. У кантэксте нарыса “Літва Міндоўга” акрэсліваецца даўняе значэнне назвы дзяржавы: “З той прычыны, што кароткая назва Вялікага Княства Літоўскага была **Літва**, дык яна пашырылася на старажытныя беларускія землі, што ўвайшлі ў яго склад. Ужо напрыканцы стагоддзя **Літвой** называлі старажытную Беларусь, а беларусы называлі сябе ліцьвінамі. Гэтак звалі іх і суседзі – расейцы, украінцы, мазуры, палякі, жамойты” [2, с. 98]. В. Чаропка прадстаўляе чытачу версію паходжання тапоніма Літва: “**Літва** – гістарычная вобласць старажытнай Беларусі. Знаходзілася ў Верхнім Панямонні паміж Полацкай, Турава-Пінскай і Наваградскай землямі. Назва, верагодна, славянскага паходжання: ці ад слова **«літва»** – **лівень** (Верхняе Панямонне – раён інтэнсіўных атмасферных ападкаў), ці ад слова **«лютва»**, якое магло азначаць вайсковую дружыну” [2, с. 96]. Шырока ўжываюцца на старонках кнігі В. Чаропкі **гістарыёнімы** – найменні дзяржаў і

дзяржаўных саюзаў, якія зніклі з палітычнай карты свету: **Аўкштайцыя** ‘гістарычная вобласць Вялікага Княства Літоўскага, якую насялялі аўкштайты’, **Вялікае Княства Літоўскае** ‘еўрапейская дзяржава, якая існавала з сярэдзіны XIII ст. да 1795 года’, **Троцкае княства** ‘удзельнае княства ў складзе Вялікага Княства Літоўскага, якое існавала ў XIV — пачатку XV стагоддзя; прыкладныя межы княства выглядалі наступным чынам: ад мяжы з Лівоніяй на поўначы да горада Кобрын у Мазовіі на поўдні, і ад мяжы з Жамойцю і Польшчай на захадзе да віленскіх земляў на ўсходзе’, **Жамойцыя** ‘гістарычная і этнаграфічная вобласць на захадзе Літвы, якая з 1260 гадоў была ў складзе Вялікага Княства Літоўскага, акрамя яе прыморскага ўзбярэжжа разам з Клайпедай’, **Галіцка-Валынскае княства** ‘старажытнаруское княства, утворанае ў 1199 г. у выніку аб’яднання князем Раманам Мсціславічам Галіцкага і Уладзіміра-Валынскага княстваў (размяшчалася ў вярхоўях Днястра, Віслы, Нарава і Прыпяці’, **Дзяволтва** ‘гістарычная баліка-літоўская вобласць, магчыма, зямля ў цэнтральнай і паўночна-захадняй мясцінах сённяшняй Беларусі каля Ляхавічаў і Клецка’.

Выразіць светапогляд сярэднявечнага чалавека дапамагаюць паэтонімы – найменні паняццяў, звязаных з хрысціянствам, якое ўмацоўвала свае пазіцыі ў славянскіх княствах, і назвы язычніцкіх уяўленняў пра свет. Так, у раздзеле “Усяслаў Брачыславіч. Вешчая душа” адным з ключавых слоў становіцца **эклезіён** – найменне галоўнага храма Полацкага княства: “Успомніць, як марыў ён аб велічы і славе Полацка, як будаваў святую **Сафію**, жадаючы давесці Ноўгараду і Кіеву роўнасць з імі Полацка, як забіраўся на самы верх і адтуль пазіраў на горад, што ляжаў перад ім” [2, с. 44]. **Сафія** – выражэнне велічы і моцы Полацкага княства ў параўнанні з вялікімі дзяржавамі Сярэднявечча: Кіеўскім, Наўгародскім княствам і Візантыяй. Язычніцкія ўяўленні старажытных славян пра свет выражаюцца праз ужыванне **міфонімаў**: “Гэтыя «нарманы» – Алег і Ігар – у дамовах з грэкамі клянучца не скандынаўскім **Одынам**, а **Перуном і Велесам**” [2, с. 12].

Такім чынам, навукова-папулярная кніга Вітаўта Чаропкі вызначаецца стылістычна матываваным ужываннем анамастычных адзінак, якія перадаюць факты гісторыі славянскіх княстваў. Найважнейшымі рысамі анамастычнай прасторы твораў пісьменніка з’яўляецца шырокае выкарыстанне імёнаў рэальных гістарычных асоб, пры гэтым дастаткова часта аўтар актуалізуе ўнутраную форму імёнаў знакамітых продкаў Беларусаў. Значнае месца ў анамастычнай прасторы твораў займаюць “фонавыя” онімы – тапонімы, міфонімы, эклезіённымы, якія адыгрываюць важную ролю ў фарміраванні хранатопных межаў твора, вызначаючы месца дзеяння, паказваючы на час разгортвання падзей.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Витаржи мудрости : афоризмы, крылатые слова, изречения / сост. М. В. Король. – 2-е изд., перераб. И доп. – Минск : Полымя, 1991. – 414 с.
2. Чаропка, В. Імя ў летапісе / В. Чаропка. – Мінск : Полымя, 1994. – 559 с.

Репозиторий БрГУ им. А. С. Пушкина